

Vzhledem k zpracování nejnovějších výsledků přírodních a systémových věd v dialektickém materialismu, vzhledem k aktuální diskusi o materialistické teorii vývoje a koncepci rozporu a v neposlední řadě vzhledem k výzkumnému tématu „Člověk jako biopsychosociální jednotka“ [srov. Wessel 1988 a rovněž Hörz–Wessel 1983] vystupuje i před marxisticko-leninskou sociologií otázka, jaké podněty může načerpat z této interdisciplinární diskuse. Jaký obsahový a (nebo) heuristický význam mají koncepty rozvinuté v této diskusi – prozatím ještě bez aktivní účasti samotných sociologů – například pro prozkoumání determinant sociálně typického individuálního chování nebo pro objasnění hybných sil – zjevně rozporného! – chování kolektivů (skupin, resp. organizací) pokud jde o vědeckotechnické inovace? V následujících řádcích bych chtěl ukázat, kde se mi takové podněty jeví jako možné a žádoucí. Jiní sociologové mohou – podle svého pracovního zaměření – vidět těžiště jinde. Důležité je však především to, že (a jak) se i v naší sociologii rozpracovávají prohloubené a explikačně hodnotné koncepty, které se vyrovnávají s komplikovanými sociálními procesy na prahu devadesátých let. Nikdo nepopírá, že v úhrnu lidských motivů a podnětů k jednání připadá ústřední úloha potřebám a zájmům. Specificky sociologický přístup k této otázce musí přitom vycházet 1. z toho, že tu jde o duchovní, ve vědomí probíhající procesy, které se odvíjejí *jak* v individuální psychice, *tak* (a zároveň) v kolektivním, resp. společenském vědomí, tedy interindividuálně, že tu máme co činit s dialektickými vztahy psychických a sociálních procesů a rovněž objektivních a subjektivních momentů – již v rámci těchto kategorií.

Sociologický přístup k dané otázce se 2. zaměřuje na zvláštní, historicky a vzhledem k sociální struktuře konkrétní moment této dialektiky či, přesněji řečeno, na *funkci* zájmu a potřeb jako hybných sil jednání různých sociálních subjektů (osobností, kolektivů, skupin, tříd).

Hybné síly mohou vystupovat v rozmanité podobě – jako motivy, přání, „věcné tlaky“, zájmy či požadavky. Lze je však vždy převést na rozporný poměr, v němž se člověk nalézá vzhledem k svému okolí a do něhož stále znovu vstupuje a musí vstupovat, aby si toto okolí přisvojil jako prostředek k životu [Marx 1978 : 80–82].

Existence lidí, lidských společností a společnosti vůbec spočívá na tom, že se *vědomě* vyrovnávají s objektivními požadavky své reprodukce a vývoje. Tyto požadavky vystupují ve sféře vědomí jako potřeby a *zájmy* a zaměřují snahy subjektů na jejich rozšířenou reprodukci.

Jinými slovy, vyšší vývojová úroveň člověka oproti jiným živočichům spočívá především v tom, že disponuje vědomím a nasazuje tedy svou poznávací schopnost a svůj rozum, aby zajistil svou „sebeprodukcí“ (jako sociální bytosti), své „sebezachování“ a rovněž *rozvoj* svých individuálních a společenských možností k jednání (svou „autonomií“) [srov. Roth 1986 : 194–206; Penzlin 1986; Tembrock 1982 : 336–344; Tembrock 1985 : 78–79]. Potřeby lidí stále hlouběji *poznávat* a stále hodnotněji pro život *utvářet* své přírodní, umělé a sociální prostředí, tyto potřeby, které někteří psychologové výstižně označují jako „produk-

tivní“ [srov. Holzkamp–Osterkamp 1981 : 361–370], se projevují mimo jiné vědeckotechnickou kreativitou a ekonomickou a organizační iniciativou.

Tyto potřeby však – stejně jako kreativita a iniciativa – nepředstavují individuální jevy. Jsou atributy člověka jako společenské bytosti. Každý sociální systém, ať už jde o raně historický rodinný svaz či o moderní hospodářskou jednotku, může existovat, reprodukovat se a udržet se ve svém okolí jen tehdy, dokáže-li (a v jaké míře dokáže) toto okolí poznávat a utvářet. Tak jsou sociální systémy a zvláště hospodářské jednotky, pokud musejí a chtějí inovovat, odkázány na využívání odpovídajících schopností individuů. A naopak, schopnosti a odpovídající potřeby pracujících se mohou rozvíjet a realizovat teprve v souladu se stále výraznějším inovačním charakterem výroby a práce.

Každý, kdo chce analyzovat a utvářet zájmy, naráží na otázku objektivních základů a zákonitostí jejich vzniku. Dnes lze na tuto otázku podat dostačující odpověď a ukazuje se, že při vši své rozmanitosti a rozpornosti nevznikají zájmy působící ve společnosti svévolně, ale že jim v životním procesu jejich nositelů přísluší zcela určitá objektivní funkce.

Tato problematika je tak mimořádně komplikovaná proto, že zájmy, stejně jako potřeby, vykazují jak objektivní, tak subjektivní stránky; jsou objektivně podmíněné a subjektivně uvědomělé, vznikají z objektivního „sociálního životního procesu“ a zároveň představují atributy subjektů. Zájem musí být chápán jako specifický poměr subjektu k objektu, jako poměr duchovního, cíle si kladoucího osvojování možných a faktických předmětů praktické činnosti subjektu. Tento poměr zahrnuje nejprve *potřeby*, spočívá na nich, vychází z nich. Podle Erpenbecka je třeba „...pod zájmy subjektu obecně chápat systémy vzájemného působení mezi jeho potřebami“ [Erpenbeck 1984 : 383]. Podobně soudí také Steitz aj. [srov. Steitz 1984 : 91]. „Zájmy jsou takové potřeby, které jsou určující pro jednání celé společnosti, tříd, vrstev i osobností“ [Steiner 1983 : 183].

Sociologické úvahy o problematice zájmů by se měly soustředit především na otázku, *kteří* momenty střetávání subjektů s jejich okolím jsou smysluplně označovány jako „zájmy“, v čem spočívá jejich funkce.

Zájmy formují „zaměření praktické společenské činnosti lidí na něco pro tyto lidi významného“ [Philosophisches 1985 : 396]. Často jsou zájmy identifikovány se zaměřením činností. Pro charakteristiku struktury společenské činnosti máme však k dispozici vhodnější pojmy, jako například „výrobní vztahy“ nebo „způsob života“. *Funkci* zájmů je třeba hledat spíš přímo v aktivním utváření tohoto zaměření ze strany subjektů [srov. Bollhagen 1987 : 21–25].

Všechny tyto podstatné komponenty pojmu „zájmy“ shrnuje Weisspflugova definice: „Za prvé jsou zájmy vždy zájmy konkrétních společenských subjektů. Postihují aktivní poměr subjektu k jeho existenčním podmínkám a jsou zaměřeny na zachování nebo změnu těchto podmínek odpovídající zachování a vzrůstající svébytnosti a profilaci subjektu“ [Weisspflug 1983 : 1014]. K této Weisspflugově definici bych se chtěl výslovně připojit a dále se o ni opírat. Především přispívá k tomu, že se zkoumají *skutečné* zájmy lidí, kolektivů a skupin, místo aby se poukazovalo na to, jak by měly být tyto zájmy „objektivně“ utvářeny a že by si je lidé měli „správně“ uvědomovat [srov. Zaslavskaja 1986 : 155–162]. Spíše je to tak, že zájmy jako duchovní procesy a relace sice existují ve sféře vědomí, avšak nejsou vždy v plném rozsahu i jako vědomí explicitně „uvědomělé“ [srov. Arnold 1986 : 481–491; 618–627].

Na čem záleží, je to, že „...zájem vyjadřuje aktivní poměr lidí vůči jejich společenskému světu, jejich tvůrčí úlohu vzhledem ke společenské skutečnosti“ [Bollhagen 1967 : 25].

Dlouhodobě mohou subjekty zajistit svou reprodukci jen systematickým, racionálním vyrovnáním se svým okolím, z něhož mohou získávat prostředky k uspokojení svých potřeb jen vlastními výkony, resp. výměnou za ně. Potud se ještě neliší od systémů živých organismů

vůbec. Vyšší kvality jejich psychického a sociálního bytí se však projevují tím, že odpovídající regulace chování již neprobíhá (resp. přednostně neprobíhá) na základě geneticky fixovaných programů a instinktů, nýbrž na základě duchovních a sociálních (komunikačních a ekonomických) procesů [srov. Tembrock 1982 ; 1985]. Racionalita činnosti subjektů, tj. *hodnocení* cílů a možných aktivit a na ně navazující struktura (systematika) činností jsou nesené *věděním* o okolním světě a o vlastních možnostech. V tomto hodnotícím procesu jsou zahrnuty cíle a prostředky, krátkodobé a dlouhodobé efekty činností, potenciální jednání subjektu i možné „reakce“ a rizikové faktory okolí.

Kritériem hodnocení je „optimální“ stav subjektu [Erpenbeck 1984 : 306–307] jako subjektivní odraz *objektivního* cíle: dlouhodobé stabilní reprodukce, *autonomie* subjektu.

Jako výsledek hodnotícího procesu vznikají strategie chování a programy jednání, které samozřejmě nejsou nikdy dokonalé, ale zůstávají vždy „otevřené“, jsou opětovně rozvíjeny *praktickou* zkušeností subjektu získanou v procesu učení, obsahují varianty a musí se přizpůsobovat změnám postavení subjektu ve společnosti atd. [srov. Zdravomyslov 1986 : 27–32].

V důsledku tohoto transformačního procesu jsou „potřeby“ zvažovány a hodnoceny v určitém sledu podle svého významu a v určitém pořadí. jsou částečně přenášeny na prostředky a metody uspokojování (např. finanční stimuly) či spojovány s konkrétními cestami a činnostmi vedoucími k jejich uspokojení. V této formě – nikoli v důsledku stavu potřeby některého jednotlivého orgánu nebo dílčího systému, nýbrž jako nutný příspěvek k optimu celého individua nebo sociálního systému, jehož lze dosáhnout určitými prostředky, resp. aktivitami – se pak zprostředkované a zhodnocené potřeby jeví jako zájmy. Přitom působí objektivní a subjektivní, zvláštní a obecné sociální faktory (viz tab. 1).

Zájmy zahrnují jak proces, jak vědomé, strategické zaměření subjektů na cíle jejich reprodukce („života“), přičemž se uplatňuje komplex *hodnocení* (prvořadé a druhořadé potřeby, krátkodobé a dlouhodobé cíle, relace mezi cíli a prostředky, kalkulace vzhledem

Tabulka 1.

Pojem zájmu – prvky definice	Objektivní stránka	Subjektivní stránka	Sociologická specifika
1. Poměr objektivních a subjektivních faktorů: společenské zprostředkování subjektu a objektu.	Předmětem jsou objektivní skutečnosti v okolí subjektu: přírodní, umělé a především sociální existenční podmínky subjektu.	Objekty jsou pro subjekt relevantní vzhledem k svému významu existenčních podmínek a jsou přiměřeně tomu hodnoceny a vybírány jako objekty zájmů. Primát v tomto poměru připadá subjektu.	Diferencované, konkrétně historické praxe k životní podmínky jsou spojeny se specifickými polohami a strukturami zájmů sociálních skupin a tříd.
2. Funkce spočívá v strategickém racionálním strukturování a formování činnosti subjektu.	Objektivní funkce v mechanismech regulace chování, pro přežití a (rozšířenou) reprodukci subjektu v jeho okolí.	Duchovní organizace duchovního a materiálního potenciálu subjektu, jeho „snah“ o osvojení a utváření svého okolí.	Stabilní, relativně invariantní moment dispoze k chování u subjektu, základní koncept jeho sociálního jednání.
3. Obsah spočívá v zhodnocených a uspořádaných potřebách.	Vyplývá ze zákonitých, podstatných vnitřních požadavků reprodukce subjektu jako součásti materiálního světa.	Obsahy varíují podle fyzického (materiálního), psychického (duchovního) a sociálního (ekonomického) statusu a vývojového stavu subjektu.	Variabilita odpovídající individualitě subjektů (např. osobností) a stupni uvědomění, resp. osvojení skupinových zájmů.

k nákladům a užitku, hodnocení rizika), tak výsledek, tj. určité *relace* cílů (objektů), prostředků a strategií jednání. Nejprve probíhá proces v duchovní rovině a vede k určitému výsledku jako anticipace, poté je *prakticky* realizován, vede k praktickým výsledkům a zkušenost získaná při činnosti je znovu duchovně zpracovávána, vstupuje do dalšího cyklu činnosti, který je tak bližší skutečnosti a v tomto smyslu je optimalizován.

Uspokojení potřeb lze dosáhnout a schopnosti k jednání lze docílit jen ve společensky organizované práci a v kulturních rozvinutých formách společného života [srov. Bauer – Eichhorn 1987 : 33–39]. Koncentrace na potřeby jako hybné síly jednání může být sice účelná jako první krok, jako přístup k systému hybných sil, naráží však rychle na hranice své explikační síly [srov. Ueberschär–Leisner–Richter 1988 a rovněž Bahme]. Nejvyšší formu regulace chování lidí, zájmy, které zároveň konstituují specificky sociální rovinu regulace, nelze nechávat bez povšimnutí, zvláště když právě zájmy způsobují, že individua dávají uspokojení určitých potřeb přednost nebo jejich uspokojování omezují či se o ně vůbec nesnaží. Při styku s jinými individui se rozvíjejí ekonomické, právní, politické, kulturní aj. sociální formy, v jejichž rámci může individuum směřovat svou činnost (resp. její výsledky) a které mají jako *společenské* regulační mechanismy zaručit racionalitu (efektivitu) zespolečenštěné práce.

Tyto částečně institucionalizované formy se rovněž stávají předmětem zájmů. Zvláštnosti institucí vzhledem k regulaci chování individuí vyplývají především z toho, že k tomu, aby se reprodukovaly jako organizace, nemusejí udržovat při „životě“ žádnou fysis ani psychu, nýbrž svoji strukturu. Proto nepokládám v tomto případě za smysluplné mluvit o „potřebách“, ale dávám přednost pojmu „požadavek“. Požadavek u institucí je anticipován komunikačním systémem řízení a plánování, je *ekonomicky* hodnocen a prostřednictvím *rozhodovacích procesů* jsou rozvíjeny racionální aktivity k pokrytí požadavků.

Instituce a vůbec kolektivní subjekty, které kooperativně formují subjektivní potenciály, musí prostřednictvím odpovídajících specifických forem zespolečenštění zvládnout nutně vzrůstající komplexitu interních procesů a exponenciální růst počtu vlivů. K tomuto cíli se v každé rovině systému integrují faktory ze subjektivních rovin do nových forem; zároveň ale výše integrované formy zpětně působí na základní formy. A protože tyto vzájemné vztahy existují v jednání a ve vědomí stále týchž individuí, pronikají se navzájem a reálně existují jen jako *relativně* samostatné „vrstvy“ myšlení a jednání individuí [srov. Blauberg–Judin 1973 : 57–60; Leontěv 1982 : 178–180]. Zatímco si tento fakt můžeme obrazně představit jako „rozškátulkování“, musíme tento fenomén pojmově označit jako „interpretaci“(1).

Marx zdůrazňoval, že „pointa je spíš v tom, že soukromý zájem sám je už zájem společensky určený a že se ho může dosáhnout jen v podmínkách kladených společností a jen prostředky danými touto společností; že je tedy vázán na reprodukci těchto podmínek a prostředků“ [Marx 1971 : 113].

Fakt „interpretace“ vystupuje nápadně například tehdy, když vedoucí pracovník některé strukturální jednotky musí v rozhodovacích procesech jednat jako představitel zájmů podniku, přičemž zároveň potřebuje, aby v určitém řídicím kolektivu byla akceptována jeho rozhodnutí a současně se chová jako konkrétní individuum s určitými postoji ke skutečnostem, s určitými znalostmi, schopnostmi i osobními zájmy a potřebami.

Při analýze a ovlivňování chování subjektů je nezbytné překročit rámec zájmů a zahrnout v konkrétní podobě také okruh podmínek a poměrů, k nimž se zájmy vztahují, včetně působení dalších subjektů (které se jeví jako více či méně „objektivní“). Tato celková souvislost by mohla být pojmově označena jako „*poloha zájmů*“

(1) Tohoto pojmu používal T. Parsons; viz *Zur Theorie sozialer Systeme*. Hrsg. v. St. Jensen. Oplade 1976, s. 116–117.

Subjekty, podmíněné komplexitou poloh zájmů a stupněm jejich subjektivně uvědomělého odrazu, nepoznávají nikdy podmínky své reprodukce úplně (absolutně) a nemohou dlouhodobě a ve všech podrobnostech anticipovat jejich vývoj. Ve výjimečných případech se to může dokonce lépe podařit jiným subjektům; rekonstrukce zájmů určitého subjektu musí ovšem také zahrnovat strukturu jeho potřeb. Jak je vidět již z těchto úvah, především však z praktických zkušeností, lze na zájmy sotva působit poučováním, ale v první řadě utvářením podmínek pro reprodukci subjektu a v druhé řadě „vysvětlováním“, tj. tím, že struktura těchto podmínek bude pro subjekt zjevná, že bude průhledná, že například působení ekonomických pák a opatření bude ve svém dopadu na hodnocení výkonu pro hospodářskou jednotku vypočítatelné. Zespolečenštění výrobních procesů kolektivními subjekty podmiňuje také zespolečenštění odpovídajících koordinačních funkcí. V řídicích organizacích a v nadstavbových strukturách procesy formování zájmů institucí „zatuchají“ a podle okolností tam může rovněž dojít k osamostatnění zájmů tam činných pracovníků.

Při objektivizaci řízení chování hospodářských jednotek se nesmí zapomínat, že reálné jednání vychází vždy z individuí, která jsou v těchto organizačních formách zespolečenštění spojena v kolektivech. Subjektivní momenty, potřeby a zájmy pracujících, vedoucích pracovníků i jejich kolektivů jsou nejtěsněji propleteny s organizačními strukturami a procesy.

Socialistické plánované hospodářství pozvedá průhlednost a ovladatelnost těchto procesů na historicky nový stupeň. Jedna z nejpodstatnějších předností socialistického společenského zřízení spočívá v tom, že se zde zájmy utvářejí na neantagonistických sociálně ekonomických základech, takže se mohou formovat *celospolečenské zájmy*. V míře, v jaké socialistická společnost vytváří, zprůhledňuje a zvládá tento nový „mechanismus“ formování zájmů, otevírá se před ní historicky nové pole možností pro spojení a sloučení vědeckotechnického, ekonomického a sociálního pokroku.

Jestliže označíme tuto novou kvalitu jako „shodu“ zájmů, neznamená to vůbec, že se neseťkáme s různými, rozdílnými i vzájemně si odporujícími (nikoli však antagonisticky bojujícími) zájmy, že nedochází ke střetání zájmů [Kosing 1984 : 203–245].

I u nás dochází k názorovým střetům například vzhledem k nutnosti a hrozbám nových technologií (genová technika), vzhledem k otázkám životního prostředí, seberealizace v práci atd. Takové rozpory a výměny názorů spojené s prostředky a cíli růstu působí jako hybné síly dalšího rozvíjení celospolečenského zájmu na těchto otázkách. Působí tak především také tím, že „osvětlují“ polohu zájmů společenských subjektů z nejrůznějších stránek. Podle mého názoru je třeba působení rozporů jako hybné síly vždy analyzovat v jeho konkrétní souvislosti. Ani rozpory, ani shoda zájmů nepůsobí vždy a v každém případě jako hybné síly. To znamená, že i (relativní) shoda zájmů může působit jako „hybná síla“, a to tím, že se zájmy vzájemně neruší, nýbrž spojeny se stávají silným subjektivním potenciálem ve společenském reprodukčním procesu střetávání s přírodou, dalšího rozvíjení materiálně technické základny, zdokonalování výrobních vztahů a také v zahraničně politickém střetání systémů. Vnitřní rozpory společnosti tedy ustupují ve prospěch řešení jejího rozporného stavu jako celku, jako elementu v jiných vývojových souvislostech [Bartsch 1986 : 225]. Komplikované procesy prosazování inovací v hospodářství dávají rozmanité podněty ke konkrétnímu zkoumání rovin a fází této dialektiky zájmů.

I ve vysoce zespolečenštěném hospodářství je zdrojem inovací kreativita *jednotlivých* vědců a inženýrů, inovace vyrůstají z jejich invence. Rozpracování inovací, jejich technické řešení již vyžaduje potence velkého *kolektivu*, multidisciplinaritu, studium variant a paralelní práci, výměnu myšlenek a střetání názorů, především však také mobilizaci pro kolektiv specifických hybných sil, jakými jsou očekávání a normy, hodnocení výkonu a kritika, pocit odpovědnosti

a soutěživost. První realizace a rozpracování inovací dnes vyžaduje hospodářské jednotky, které jsou v inženýrsko-technickém i ekonomickém ohledu schopny zajistit odpovídající předběžné materiální i finanční akce. Hybné síly jejich inovačního jednání vycházejí z jejich zájmu na rozšířené reprodukci, který je prostřednictvím plánu, ekonomických stimulů, hospodářského práva a hodnocení výkonů zaměřován na intenzifikaci vnitřních procesů, na pokrytí vlastních požadavků v tuzemsku a na vysoké výnosy na zahraničních trzích.

Můžeme vycházet z toho, že inovace představují formu rozvoje výrobních sil, která je vhodná k tomu, aby vytvářela stále příznivější materiálně technické podmínky pro realizaci ekonomických zájmů.

V takovém chápání inovací také spočívá klíč umožňující věcnou odpověď na otázku, jak dalece nová technika, inovace a vědeckotechnický pokrok vůbec závisejí na vlastnických a výrobních vztazích a jak se specificky prosazují. Neboť to, jak jsou nové technologie a produkty vyvíjeny a zaváděny, závisí na povaze rozporů, které mají (nebo musí) být jejich pomocí řešeny, a na tom, jak přesně mohou být problémy definovány, v jakém stupni si objekty své problémy uvědomují.

Strategie rozsáhlé intenzifikace vyžaduje přesnější orientaci mohutného, diferencovaně organizovaného vědeckotechnického potenciálu na požadavek po nových, resp. zlepšených prostředcích individuální i produktivní spotřeby. Zároveň se tak nově artikuluje a dokládá základní Marxův poznatek, že spotřeba (jako ekonomicky založená potřeba) není „jen“ základem výroby, ale též základem, pohnutkou přírodní vědy a technického rozvoje.

Jsou to tedy v zásadě *potřeby*, které vyžadují uspokojení (na vyšší úrovni, novými prostředky), jako podstatný podnětující moment pro inovace, pro zaměření a obsah přírodovědné a technologické práce. Ekonomicky efektivně vystupují jako požadavky (srov. Koziolík 1981 : 65–66).

Subjekty hospodářské činnosti musí v inovačním procesu a jeho *prostřednictvím* zvládnout rozpor mezi vnějšími a vnitřními podmínkami. Jenom prostřednictvím inovací mohou držet krok s dynamikou svého okolí, jenom tak se mohou za měnících se podmínek ekonomicky reprodukovat, udržet nebo vybudovat svou pozici. Neustále provádět více či méně hluboké inovace, realizovat rychlé obnovování produkce ovšem znamená neustále měnit strukturu výrobní činnosti. Zároveň je však třeba zaručit i kontinuitu ekonomické reprodukce a stabilní krytí požadavků. Jak lze tento stav, jenž v sobě skrývá napětí, zvládnout, záleží na typu technologicko-organizační struktury, který v daném okamžiku dovoluje maximum změn, jehož překročení je spojeno se značnými důsledky:

– Podniky, kombináty a zařízení, jež se včas vyrovnávají s novými požadavky, musí přejít k vyššímu typu své vnitřní struktury. Formálně lze tento typ označit jako multistabilní; pro jeho obsah je příznačný relativně vysoký vlastní inovační potenciál, tj. v případě kombinátu vytvoření a reprodukce vlastního vnitřního systému věda-technika-výroba, který se mimo jiné opírá o vlastní zařízení a racionalizační prostředky.

– Instituce, které se naproti tomu staví proti kvalitativně vyšším, novým požadavkům, resp. *pozdě* na ně reagují, prožívají zhroucení své struktury, takže musí být v daném případě vybudovány zcela nově.

Nedostatečná inovační schopnost může být podle okolností „potrestána“ *pozdě*, ale zato tím přísněji – zhroucením systému. Plánovitě řízení takto komplikovaných praktických procesů klade nejvyšší nároky jak na jejich vědecké proniknutí, tak na společenské mechanismy formování a zprostředkování kolektivních a společenských zájmů.

Rozhodování o tom, kterým potřebám, kdy a v jaké míře může být odpovídajícím rozdělením společenské práce vyhověno, resp. které potřeby je třeba odmítnout, a rozhodování o provádění a rozsahu inovací jako prostředku sloužícího k těmto cílům je určováno jen

a jen zájmy, a to jak v procesu své realizace, tak ve svém obsahu.

Prosazení inovace prochází zpravidla procesem, v němž se zájmy vzhledem k této inovaci nejdříve teprve vytvářejí a formují, aby se poté, po odstranění rozporů, usilovalo o řešení.

Jestliže zprvu existuje jen vědecké řešení problému, jehož technologické ztvárnění je spojeno s rizikem a jehož ekonomický efekt je pochybný, vystupuje možná inovace v „zárodečné formě“, která dosud neodpovídá zájmům výrobce a uživatele. Z této polohy zájmů však „vybočují“ vedoucí pracovníci a vědci, kteří vidí dále, mají na zřeteli dlouhodobé a národohospodářské zájmy, znají potenciál tohoto řešení a stimulují jeho precizaci, resp. využití. Rozpor, do něhož se tak dostávají vůči těm, kteří neznají, resp. nechtějí realizovat potenciál inovace, je nezanedbatelnou hybnou silou prosazování inovace. Za předpokladu, že tato inovace objektivně vede k národohospodářským výhodám, může být její zavedení o to rychlejší a prospěšnější, čím dříve se podaří zorganizovat shodu zájmů všech nutně zúčastněných pracovníků z oblasti vědy, techniky, výroby a odbytu. Formuje se tak potenciál zájmů, který pak může spojenými silami zvládnout materiálně technické a jiné problémy a řešit tak rychleji rozpor mezi národohospodářskou výkonností a potřebou.

Ukázalo se, že neuralgickými fázemi inovačních procesů, kde úspěch závisí na změně zájmů, jsou první realizace, resp. technická provedení. Zájmy kooperujících partnerů, které se stavějí proti inovaci, ji zde mohou blokovat nebo vést ke značným průtahům, jejichž důsledkem jsou ekonomické ztráty. Avšak první realizace, která dokazuje technickou zhotovitelnost a ekonomický potenciál inovace, vede většinou k rychlému a progresivnímu řešení rozporů mezi zájmy, protože účelnost inovace i z hlediska realizace střednědobých, resp. krátkodobých zájmů je všem zřejmá. Rozhodující otázkou tedy je, jak může být reálný potenciál inovace co nejdříve poznán co největším počtem pracujících, jejichž pracovních a životních podmínek se dotýká, aby tak bylo možné minimalizovat rizika nepředvídaných, resp. „nechtěných“ účinků.

To je nepochybně argument pro sociologický výzkum poloh zájmů a zájmů sociálních skupin, který je stále závažnější. Výzkum však přitom naráží na značné metodické obtíže, jejichž základ tkví v objektu – v zájmech: jak lze tak komplexní a dynamický proces v jeho obsahu teoreticky a empiricky objasnit?

Nabízejí se především tři přístupy:

1. Empiricko-praktická cesta pomocí analýzy reálného jednání subjektu: stabilní, trvalé jednání v oblastech, jimž subjekty věnují velkou pozornost a podstatný díl své „energie“ (potenciálu jednání) dovoluje s velkým stupněm jistoty usuzovat na zájmy a potřeby tkvící v jeho základech (2).

2. Teoretický přístup založený na analýze a syntéze požadavků subjektu spojených s reprodukcí, který vede k závěrům, jež ukazují, jaké vztahy jsou pro subjekt více či méně životně důležité, a proto se pravděpodobně stanou předmětem jeho zájmů.

3. Známými a osvědčenými empirickými sociologickými metodami je možné získat informace o hodnotách, které lidé uznávají, a to na základě významnosti přisuzované určitým potřebám v relaci k jiným potřebám. Tyto hodnoty mají základní význam ve struktuře zájmů a potřeb. To platí obdobně i pro stavy potřeby u organizací. Schopnost výpovědi u touto cestou získaných informací je však omezena nejen možnými nedokonalostmi teoretického modelu a metod výzkumu a vyhodnocování, ale především faktem, že realizace hodnot v reálných situacích vyžaduje od subjektů rozhodování za zcela jiných podmínek, pod skutečným tlakem

(2) K této problematice srov. H. Engels: *Bedürfnisse und sozialistische Lebensweise – soziologische Aspekte*. In: *Jahrbuch für Soziologie und Sozialpolitik*, Berlin 1983, s. 36–40. Teoreticky a metodicky pokročilý je zjevně výzkum zájmů v Institutu pro ekonomii a organizaci průmyslové výroby sibiřského oddělení AV SSSR. Srov. T. Zaslavskaja: *Socialnyj mechanizm ekonomiki*. In: *Znanije – sila* 1985, č. 10, s. 3–5.

jejich životních podmínek a nároků, než rozhodování v situaci sociologického interview. K výsledkům blízkým skutečnosti nemůže proto vést tato cesta sama, ale jen ve spojení s již uvedenými přístupy.

Z této konstelace vycházejí také pokusy podnikané v Institutu pro sociologii a sociální politiku AV NDR v souvislosti s výzkumem polohy zájmů vzhledem k práci na směny. Práce na směny zaměřená na ekonomicky efektivní využití moderních automatických zařízení a výrobních systémů je spjata s problémem, jak uvést do souladu rozdílné individuální, rodinné, podnikové a společenské zájmy [Kalok 1987 : 11–16]. To považujeme za jednu z aktuálních výzev, které staví před marxisticko-leninskou sociologii praxe.

Přeložil Otakar Vochoš

Literatura

- Arnold, A.: *Wesen und Entwicklung des menschlichen Bewusstseins*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1986, No 6, s. 481–489; No 7, s. 618–627.
- Bartsch, G. (ed.): *Der dialektische Widerspruch*. Frankfurt a. M. 1986.
- Bauer, A. – Eichhorn, W. (ed.): *Der tätige Mensch*. Berlin 1987.
- Blauberg, I. V. – Judin, E. G.: *Stanovlenije suščnosti sistěmnogo podchoda*. Moskva 1973.
- Bollhagen, P.: *Interesse und Gesellschaft*. Berlin 1987.
- Dahme, Ch.: *Ziele und Vorstellungen*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1988.
- Dölling, I.: *Individuum und Kultur. Ein Beitrag zur Diskussion*. Berlin 1986.
- Erpenbeck, J.: *Motivation – Ihre Psychologie und Philosophie*. Berlin 1984.
- Kalok, G.: *Zur Berücksichtigung der objektiven Interessenlage von Gruppen in der Bedürfnisforschung*. Berlin, Institut für Soziologie und Sozialpolitik 1987.
- Holzkamp–Österkamp, U.: *Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung*. Berlin 1981.
- Kosing, A. (ed.): *Dialektik des Sozialismus*. Berlin 1984.
- Koziolek, H.: *Wissenschaft, Technik und Reproduktion*. Berlin 1981.
- Leontěv, A. E.: *Tätigkeit – Bewusstsein – Persönlichkeit*. Berlin 1982.
- Marx, K.: *Ökonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha, Svoboda 1978.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*, sv. I. Praha, Svoboda 1971.
- Penzlin, H.: *Die Erscheinung des Lebendigen in unserer Welt*. Sitzungsberichte der Sächs. Akademie der Wiss. zu Leipzig. Bd. 119. Heft 12, Berlin 1986.
- Philosophisches Wörterbuch*. Leipzig 1974.
- Roth, G.: *Selbstorganisation und Selbstreferentialität als Prinzipien der Organisation von Lebewesen*. In: Die Dialektik und die Wissenschaften, Köln 1986.
- Röder, H.: *Die Entwicklung der sozialistischen Produktionsweise – der Zusammenhang von ökonomischen und sozialen Gesetzmäßigkeiten*. In: Soziologie des Sozialismus (Teil I), Beiträge aus der Forschung Soziologie und Sozialpolitik 1987, Heft 1.
- Steiner, H.: *Die Einheit von Ökonomischem und Sozialem in der Marxschen Analyse in ihrer Bedeutung für die soziologische Theorie*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1983, No 2.
- Steitz, L. (ed.): *Bedürfnisse und Interessen als Triebkräfte unseres Handelns*. Berlin 1984.
- Tembrock, G.: *Das Menschenbild in der Verhaltensbiologie*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1982, No 3.
- Tembrock, G.: *Der Entwicklungsaspekt in den Verhaltenswissenschaften*. In: Struktur, Bewegung, Entwicklung. Berlin 1985.
- Ueberschär, K. – Leisner, B. – Richter, B.: *Der Mensch als biopsychosoziale Einheit und seine Bedürfnisse*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1988, No 2.
- Weisspflug, H.: *Die Entfaltung der Triebkräfte des Sozialismus als Triebkräfte des wissenschaftlich-technischen Fortschritts*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1983, No 9.
- Wessel, K. F.: *Forschungsprojekt „Der Mensch als biopsychosoziale Einheit“*. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie. 1988, No 2.
- Wessel, K. F. – Hörz, H.: *Philosophische Entwicklungstheorie*. Berlin 1983.
- Zaslavskaja, T.: *Der soziale Mechanismus der Wirtschaft*. In: Sowjetwissenschaft, Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge 1986, No 2.
- Zdravomyslov, A. G.: *Potrebnosti. Intěresy. Cennosti*. Moskva 1986.